

מצוות יישוב ארץ ישראל במשנת הרמב"ן - ברמת הפרט והציבור

הרמב"ן מונה את מצוות כיבוש ויישוב ארץ ישראל במניין המצוות

2. רש"י במדבר פרק לג פסוק נג

והורשתם את הארץ - והורשתם אותה מיושביה ואז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה:

1. במדבר פרק לג פסוק נג

(א) וידבר ה' אל משה בערבת מואב על ירדן ירחו לאמר: (נא) דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עברים את הירדן אל ארץ כנען: (נב) והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם ואבדתם את כל משפחתם ואת כל צלמי מסכתם תאבדו ואת כל במונתם תשמידו: (נג) והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה:

3. רמב"ן במדבר פרק לג פסוק נג

והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה - על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'. ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם, יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו (כתובות ק"ב) במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה. ויחזיר המצוה הזו במקומות רבים, באו ורשו את הארץ (דברים א' ח). אבל רש"י פירש, והורשתם את הארץ, והורשתם אותה מיושביה, אז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה, ומה שפירשנו הוא העיקר:

4. השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שכחת העשין מצוה ד

טובה כארצם זו אפריקי - נצטוונו אנחנו לבוא בארץ ולכבוש המדינות ולהושיב בה שבטינו.

וכן אחרי הכריתנו את העממים הנזכרים אם רצו אחר כן שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם את ארץ שנער או את ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים. שנצטוונו בכיבוש ובישיבתה.

וממאמרם "מלחמת יהושע לכבש" - תבין כי המצוה הזו היא בכבוש. וכן אמרו בספרי (ס"פ עקב): כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו כאשר וכו' - אמר להם כל המקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו הרי הוא שלכם או רשות בידם לכבוש חוצה לארץ עד שלא יכבשו א"י תלמוד לומר וירשתם גוים גדולים ועצומים ואחר כך כל המקום אשר וכו'.

ואמרו: ואם תאמר מפני מה כיבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצות נוהגות שם, אמרו: דוד עשה שלא כתורה התורה אמרה משתכבשו א"י תהיו רשאים לכבש חוצה לארץ והוא לא עשה כן. הרי נצטוונו בכיבוש בכל הדורות.

ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו (ת"כ בהר פ"ה ה"ד): שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניו כעובד עבודה זרה שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת י"י לאמר לך עבוד אלהים אחרים. וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה.

אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

ולשון ספרי (ראה יב כט): מעשה ברכי יהודה בן בתירה ור' מתיא בן חרש ור' חנניה בן אחי ר' יהושע ור' נתן שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטיה וזכרו את ארץ ישראל וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהן וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה:

מצוה רביעית שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה.

והוא אמרו להם (מסעי לג) "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ".

ונכפל כזה העניין במצוה זו במקומות אחרים כאמרו יתב' "באו ורשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם".

ופרט אותה להם במצוה זו כולה בגבוליה ומצריה כמו שאמר "ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים וגו' - שלא יניחו ממנה מקום.

והראיה שזו מצוה אמרו ית' בענין המרגלים (שם) "עלה רש כאשר דבר י"י אלהיך לך אל תירא ואל תחת".

ואמר עוד (עקב ט) "ובשלוח י"י אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם".

וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה כתוב "ותמרו את פי י"י אלהיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו" - הוראה שהיתה מצוה לא יעורר והבטחה. וזו היא שהחכמים קורין אותה (סוטה פ"ח מ"ו) "מלחמת מצוה". וכך אמרו בגמר סוטה (מד ב): אמר רב יהודה מלחמת יהושע לכבש דברי הכל חובה מלחמת דוד להרווחה דברי הכל רשות. ולשון ספרי (שופטים י"ז יד): וירשתה וישבת בה - בזכות שתירש תשב.

ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבע עממים שנצטוו לאבדם שנ' (ס"פ שופטים) "החרם תחרימם". אין הדבר כן. שאנו נצטוונו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו ואם רצו להשלים נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים - אבל הארץ לא ננית אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות.

וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (דברים שופטים) הגרגשי פנה והלך לו, ונתן להם הקדוש ברוך הוא ארץ

שיטת הרמב"ן מצוות יישוב הארץ בזמן הגלות כחלק מתקנת הדורות - ולשונות הראשונים בשיטתו

5. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד ב

והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלי; למאי הילכתא? אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אוננו ואפילו בשבת. בשבת ס"ד? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים ועושה, ה"נ אומר לעובד כוכבים ועושה; ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן.

7. חדושי הרמב"ן מסכת שבת דף קל עמוד ב

הא דתניא כשם שאין מביאין אותו דרך רה"ר כך אין מביאין אותו דרך גגות חצרות וקרפפות, לומר דמידחא מילה, ה"מ בדליכא גוי אבל איכא גוי מביאו דרך גגות וקרפפות לדעת רבינו אלפסי ז"ל, ולפי דעת הגאונים ז"ל אפי' דרך רה"ר ואפי' לעשות איזמל בתחלה דכיון דאמירה לגוי שבות דלית ביה מעשה הוא שרי...

וראיתי לרבותינו הצרפתים ז"ל שהכריעו בדבריו מההיא דאתמר התם (עירובין ס"ח א') בההוא ינוקא אחרינא דאשתפוך חמימיה אמר להו רבא לישיליה לאימיה אי צריכה ליחם גוי אגב אימיה, אלמא אי לא צריכה לא אמרינן לגוי דליחום ליה לינוקא ומדחייא מילה...

ויש משיבין על דבריו ממאי דאמרינן (ב"ק פ' ב') הלוקח עיר בא"י כותבין עליו אוננו אפי' בשבת ואף על גב דאמירה לגוי

8. חדושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף לב עמוד ב

מיהו שמע מינה [ד]לא דחי אמירה לגוי במלאכת תורה אפילו במקום מצוה דהא לא אמר ליה זיל אחים לי, ומה שאמרו (ב"ק פ' ב') בלוקח קרקע בארץ ישראל שכותבין עליו אוננו אפילו בשבת על ידי גוי אף על פי [ש]הכתיבה מלאכה, שאני ישוב ארץ ישראל שאינה מצוה לשעתה אלא קיימת לעולם והיא תועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד ערלים, וכמו שחששו לזה בהרבה מקומות כדאיתא בגיטין (מ"ב).

6. תוספות שם

אף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות משום ישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן - אבל משום מצוה אחרת לא היינו מתירין אמירה לעובד כוכבים במלאכה דאורייתא.

שבות הכא משום יישוב א"י לא גזור ביה רבנן - אלמא אמירה לגוי אפי' לעשות מלאכה גמורה במקום מצוה לא גזור רבנן.

ולדידן לא קשיא ולא מידי - דהתם מצוה ותועלת לכל ישראל הוא שלא תחרב ארץ קדושה.

ועוד שאין אנו שוקלין מצות זו בזו ואין אנו יודעין מתן שכרה של מצוה כדי שנאמר כמו שהתירו זו נתיב אף זו, כמו שמצינו שהתירו שבות עצמה ע"י ישראל גבי מת ולא מצינו לו היתר למילה אף על פי שמצות עשה שבה יותר מפורשת בתורה ונכתרו עליה י"ג בריתות, וכן מצינו במקצת מקומות שאמרו במקום פסידא לא גזור רבנן בשבות עצמה כי ההיא דצינור דבמסכת כתובות (ס' א') ובשאר מקומות אין אנו מתירין כל שבות משום פסידא ואין אומרים בדברים הללו זו דומה לזו.

9. שו"ת הריב"ש סימן שפז

... והראיה שהביאו מכותבין עליו אוננו, יש לדחותה שאני ישוב ארץ ישראל שאינה מצוה לשעתה אלא מצוה המתקיימת לעולם. ומצוה ותועלת לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד כותים. ואפשר שלפיכך יחדו להם בגמרא מצוה זו לומר שאין מתירין כן בשאר המצוות ואין אומרים במצות זו דומה לזו. שאין אנו יודעין מתן שכרן של מצוות...

הערה מרבי יהודה בן הרא"ש

10. שו"ת זכרון יהודה סימן צא

ועל אותם המצוים לע"א או לישמעאלים לכתוב בשבת צרכיהם או בשביל חכירותיהם ואין בדבר סכנת נפשות ולא פקוח רבים פשיטא שזהו אסור וחלול שבת שהרי אמרינן בפ"ק דגיטין הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוורות ירושלים למאי נ"מ לומר שכותבין עליו אוננו ואפילו בשבת ומקשינן בגמרא בשבת ס"ד כדאמר רבא אומר לע"א ועושה ה"נ אומר לע"א לכתוב ואף על פי דאמירה לע"א שבות משום ישוב דארץ ישראל לא גזור ב"י רבנן משמע דוקא משום ישוב א"י אבל אפי' בשביל מצוה אחרת אין אומרים לגוי ועושה דאלת"ה למה לא אמר משום מצוה התירו לומר לע"א ועושה ויהי ישוב א"י בכלל שהרי פשיטא הוא שמצוה לגרש נכרי מא"י א"כ למה פרט יישוב א"י אבל לדבר אחר אפי' לדבר מצוה וכ"ש לדבר הרשות ואיני צריך להאריך בראיות שהרי זה הוא פשוט.

מחלוקת תשב"ץ ורשב"ש עם הריב"ש

11. שו"ת תשב"ץ חלק א סימן כא

... אסרו הרי"אף והרמב"ם ז"ל אמירה לגוי בדבר שיש בו מלאכה דאורייתא כגון אזמלא בשבת משום מכשירה – ואלו משום יישוב א"י התירו אמירה לעכו"ם אפי' במלאכה דאורייתא, דגרסי' בפ"ק דגטין (ח' ע"ב) דאמרינן הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים משום דקסבר דכיבוש יחיד שמיא כבוש. ואמרי למאי הלכתא א"ר ששת לומר שכותבין עליו אנו אפילו בשבת ס"ד כדאמר רבא אומר לעכו"ם ועושה הכא נמי אומר לעכו"ם ועושה.

ואף על גב דאמירה לעכו"ם שבות הכא משום יישוב א"י לא גזרו רבנן... ואף על פי שכבר הוא בא"י, אלא לקנות שם קרקע.

והיישוב עצמו אינו דוחה שבת שאם רצה לבנות לו דירה או ליטע אילנות משום יישוב א"י כדאיתא בפרק השואל (ק"א ע"ב)

12. שו"ת הריב"ש סימן קא

עם היות למה שעשה לי רבי דוראן יותר הייתי חפץ דכאו מאשר חפצתי צדקו עם כל זה לא אעשה תורת פלסטר להעלים ההיתר ולכפות עליו פסכתו. כי מה שהורה כדין הורה. וכן השבתי אני זה לי יותר משמנה שנים לאב יהודה כהן ששאלני על זה מתלמסאן. אם מותר לצאת בשיירא עם אורחת ישמעאלים במדבר הגדול והנורא והכל יודעין שצריכין לחלל שבת בפרהסיא לרכוב וללכת בשיירא כי מפני הסכנה לא יוכלו לעכב שם במדבר לבדם. ואני השבתי לו וזה לשון תשובתי דבר זה מתורת הרי"אף והרמב"ם ז"ל לא למדנו אבל מתורת הר"ז הלוי ז"ל למדנו...

ואחרי שלדבר מצוה מותר אפי' בע"ש אין ספק שהעליה לארץ ישראל מצוה היא. ורז"ל אמרו בפ' שני דייני גזירות (ק"י:) שהדר בחוצה לארץ כו'. וכן אמרו שם כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העה"ב...

וכן אין לומר שאין העליה מצוה כי אם הישיבה שהרי העולה על דעת להתישב נקרא עוסק במצוה, כמ"ש רז"ל בפ"ק דחולין (י) במעשה דגינאי נהרא הוה ההוא גברא דהוה דרי חטי לפסחא אמר לו חלו' נמי להאי דבמצוה קא עסיק.

13. שו"ת הרשב"ש סימן א

שנינו בפרק בתרא דכתובות, הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין אחד נשים ואחד אנשים...

וצריך לעיין למה כופין אחד אנשים ואחד נשים, ומהיכן יצא לנו שרש הדין הזה.

ונ"ל שהטעם הוא משום דישיבת ארץ ישראל מצוה היא ונפקא לן מקרא דכתיב בארץ ישראל וירשתם אותה וישבתם

או לקבוע מזוזה דמשום ישוב אמרי' בפ' התכלת (מ"ד ע"א) דאפי' תוך ל' יום חייב לקבוע ודאי אינו דוחה שבת.

ואפ"ה שריה שבו' דאמירה בכתיבה שהיא מלאכה דאורייתא, כ"ש שיש לנו להתיר משום עליה לא"י שעדיין הוא חוצה לה ורוצה לעלו' אליה שהיא מצוה יותר גדול מקניית קרקע בה למי שהוא שם כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה ואפי' לצאת משם לישא אשה אסור ואם רוצה להוציא אשתו משם כופין אותו לגרש כדאי' בפ' בתרא דכתובות (ק"י ע"ב) והמוכר עבדו לח"ל יצא לחירות שהוא קנסא לפי שהוא מפקיעו מן המצות.

אעפ"י שאין לעבד הזה יישוב בא"י שאין לו קרקע דכל מה שקנה עבד קנה רבו אפ"ה קנסינן ליה לרבו כדאיתא בפ' השולח (מ"ג ע"ב).

וכן התיר ביוה"כ להולך להקביל פני רבו או לשמוע דרשה לעבור במים עד צוארו. וכן להולך לאכול סעודת ארוסין בבית חמיו התירו שלא לחזור לביתו לבער החמץ אלא מבטלו בלבו (פסחים מט), ואם הולך לדבר הרשות יחזור מיד, הנה שבכל אלו אף על פי שאין ההליכה עיקר המצוה מ"מ כיון שהולך לעשו' המצו' נקרא עוסק במצוה, וכ"ה בהולך לעלות לא"י...

ומה שכתב המשיב ההוא ועשה ק"ו מהקונה שדה בא"י שכותבין עליו אנו ואפי' בשבת והתירו שבות דאמירה לכותי במלאכה דאורייתא משום ישוב א"י ואמר שהקונה קרקע שהוא שם דבר מצוה קלה לגבי העליה לא דבר נכונה בזה. דאדרבה הקונה שדה מן הכותי היא מצוה גדולה מן העליה.

כי העליה היא מצוה לשעת' ולעצמו לבד ולא נתיר בה שבות בין דמעשה ביד' בין דאמירה לכותי במלאכה דאורייתא. אבל ישוב א"י אינה מצוה לשעת' אלא מצוה המתקיימת לעול' היא ומצו' ותועל' היא לכ"י שלא תשתקע ארץ קדוש' ביד טמאים ואין למדין ממנה לשאר מצות, וכ"כ זה להרמב"ן ז"ל.

בה. וכן כתב ג"כ הרמב"ן זכרוננו לחיי העולם הבא בחידושי התורה בפרשת ואלה מסעי, וגם בספר המצוות שלו במצות רביעית שהסכים הוא זכרוננו לברכה למנות להשלים מנין רמ"ח מצוות עשה מחמת אותן שסלק הוא ממה שמנה הרמב"ם ז"ל בספר המצוות שלו, והאריך להביא ראיות על זה איני צריך לכותבן כאן.

שהישיבה בא"י מ"ע בפני עצמה, ושישובה ג"כ מצוה וגם העליה. והעיקר היא הישיבה שהיא הדירה, ועליה היא סיבת השגת הישיבה והישוב הוא צורך קיום הישיבה.

ושלש דברים הם, הא' הוא הישיבה והיא המצוה בעצמה, ולה ב' סבות, הא' נקראת סבה מקדימה ובלשון ערב סאבא"ה והיא העליה שהיא סבה קודמת לישיבה...

והב' תקרא סבה מגעת ובלשון ערבי ואצל"ה או לחק"ה, והיא, שכל זמן שהסיבה ההיא נמצאת הדבר ההוא קיים...

וכן הדבר בעלייה ובישוב, כי המצוה עצמה היא הישיבה שהיא הדירה, וסבה הקודמת היא העליה, שמי שהוא חוץ לא"י אם לא תקדם לו העליה לא יכנס לארץ, והישוב הוא כמו נטיעת גנות ופרדסים וקניית בתים, שכל זמן שימצא מזון ומדור תמצא הישיבה, ואפשר שיהיה לאדם שם גנות ופרדסים ובתים, והם סיבת הישוב, והוא אינו דר שם, על כן הישוב אינו הישיבה, וכן יראה מדרך הענין שאין ישיבה וישוב בענין אחד. על כן אני אומר שהישוב והעליה שתיהן סבות המצוה אלא שהאחת מקדמת והאחרת מגעת ואין המצוה אלא הישיבה.

ובסוף דבריו כתב כי זה שאמרו כל הדר בח"ל כמי שאין לו אלוה, וכן כל אותם הפלגות שנאמרו שם, מטעם מצוה זו, והסכים עמו במנין מצוה זו א"א מהרשב"ץ ז"ל בספר זוהר הרקיע שלו.

ואפילו למי שאינו מונה אותה מצוה דאורייתא, מ"מ ישיבת הארץ מצוה היא, ואם אינה לדעתם מן התורה היא להו מדרבנן, שאל"כ למה כופין, ומפני כן החמירו בדין העליה הזו, מפני שהיא צורך הישיבה, שאם לא יעלה לא ישב.

וכן אמרו כמה דברים משום ישובא דארעא דישראל, מהם מה שאמרו בפרק התכלת דמזוזה חייב בה מיד משום ישוב א"י... ובפ"ק דגיטין ובפרק מרובה אמרינן הלוקח בית בא"י כותבין עליו אונו אפילו בשבת. ופירוש אונו שטרו. ואמרינן התם דאע"ג דאמירה לגוי שבות, משום ישוב א"י לא גזרו רבנן. ואמרינן נמי בפרק מרובה א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן הלוקח עיר בא"י כופין אותו ליקח לו דרך מד' רוחותיה מפני ישוב א"י, וכתבה הר"מ ז"ל בפ"ו מהלכות שכנים.

הערה מדברי הרשב"ץ בזהר הרקיע

14. זהר הרקיע לרשב"ץ מצוות עשה עט (יש בזה מהדורות שונות)

... וכתב הרמב"ן ז"ל שהיא מצות עשה נכנסת במנין המצוות לרשת הארץ. ואין לנו רשות להניחה ביד האומות. והביא ראיה לזה מאמרו עלה רש כאשר דבר ה' אליהם לך. וכתב עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם וכאשר לא אבו כתיב ותמרו את פי ה' אליהם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו. ואמרינן בגמ' סוטה (מ"ד ב') במלחמת יהושע לכבוש דברי הכל חובה. מלחמת דוד להרוחה דברי הכל רשות ולשון ספרי וירשתה וישבתה בה בזכות שתירש תשב.

ואמר הרז"ל שאין המצוה זו לאבד השבעה עממין אלא לירש את הארץ אף לאחר אבודם או לאחר שיניחו את הארץ כמאמר ז"ל: גרגשי פנה וכן אמר בספרי כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו אמר להם כל המקומות שתכבשו חוץ מן המקומות האלו הרי הן שלכם או רשות בידם לכבוש ח"ל עד שלא יכבשו ארץ ישראל תלמוד לומר וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם ואחר כן כל מקום כו'. ולפי שזו מצוה היא הפליגו החכמים ז"ל בהדר חוצה לארץ שהוא כעובד עבודה זרה, ואמר בספרי וירשתה וישבת בה אמר ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות.

הצעה נוספת להבנת לשון הרמב"ן

17. אגרת הרמב"ן לבנו

ובאתי בשלום לירושלים עה"ק ביום ט' אלול ה' אלפים כ"ז, ועמדתי בה עד מחרת יוהכ"פ, ופני מועדות לחברון עיר קברות אבותינו הקדושים וכו'. ומה אגיד בענין הארץ כי רבה העזובה וגדול השממון, כללו של דבר: כל המקודש מחבירו חרב מחבירו, וירושלים חריבה יותר מן הכל, וארץ יהודה מן הגליל, ואין ישראל בתוכה...

16. רבינו בחיי ויקרא כו, לב

ושממו עליה אויביכם. שממה תהיה לאויביכם שלא ימצאו בה נחת רוח, ובשורה טובה היא לישראל, וכן דרשו רז"ל בתורת כהנים: (ספרא ו, ח) זו מדה טובה לישראל, שלא יהו ישראל אומרים: הואיל וגלינו מארצנו עכשיו האויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח, שנאמר: "ושממו עליה אויביכם היושבים בה", אף האויבים הבאים אחריכם לא ימצאו בה נחת רוח, עד כאן. ומזה אמר שאף היושבים בה ינהגו שממה עליה שלא יבנו עליה חומה ומגדל, וכל האומות ישתדלו לבנותה ואין להם כח, ויש בזה סימן גדול לישראל שמיום שחרבה לא קבלה אומה ולשון, ולא תקבל עד שישובו אפרוחיה לתוכה.

15. רמב"ן ויקרא כו, טז

וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) ושממו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראיה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמות, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם:

המחלוקת בשיטת הג"ר יהושע מקוטנא ומסקנת הציץ אליעזר עם תקומת המדינה

19. שו"ת מאהלה של תורה א, ד

בשו"ת "ישועות מלכו" (י"ד ס"י ס"ו) נכתב: "...גם לפי דעת הרמב"ן בעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש א"י שתהיה תחת ירושתנו, לא על ביאה ריקנית של עתה. וכבר המשילו האחרונים למצוות עשה של אכילת מצה, כי עיקר המצוה היא האכילה, ולקחת החיטים לשם מצוה. והלישה והאפיה אינם גמר מצוה... ומ"מ בוודאי מצוה גדולה היא... כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה..."

יש שרצו להסיק ממנו שכל מצוות ישיבת הארץ אינה אלא בריבונות מדינית, ואילו דירת הארץ שלא ע"י ריבונות מדינית, אינה מצוה, אלא הכשר מצוה (עיין מאמרו של הרב יהושע צוקרמן, "נקודה" 43, אייר תשמ"ב).

אלא שמסקנה זו אינה מוכרחת. הישועות מלכו אינו מזכיר כלל את ההבחנה בין יחיד לציבור, אלא בין "ביאה ריקנית" לבין "אדם העושה בתוך שלו". וייתכן מצב שבו מדינה ריבונית תהיה מוגבלת במדיניותה ע"י מעצמות זרות ולא תוכל לעשות כעולה על רוחה (כגון: ריבונותו על הר הבית...), ומאידך יתכן מצב שבו יחיד עושה בנחלתו כבתוך שלו ואיש לא יאמר לו מה תעשה, כגון בימי בית שני.

מסתבר שהישועות מלכו התכוון לסיטואציה מסוימת בימיו, בימי השלטון התורכי, בתנאי השפלה והגבלות חמורות על בניה וקניה, שהביאה נחשבה ל"ביאה ריקנית", ואין להסיק מדבריו מסקנות לסיטואציות אחרות. ועוד נוכיח להלן שההבחנה בין יחיד לציבור מוקשית מאוד, ואין להעמיס הבחנה זו בדבריו. אם כי אין ספק שלמדינה ריבונית יש הרבה יותר סמכות, ולכן מצוות יישוב הארץ מתקיימת בה ביתר הידור.

ועוד, הישועות-מלכו מחדש שאם אי אפשר לקיים מצוה בשלמותה, יש מצוה לקיים כל מה שאפשר, אפילו הכשר מצוה, ועל זה נאמר "גומל לאיש חסד כמפעלו" ונאמר "אשרי תמימי דרך", שגם הדרך למצוה יש בה שלמות מסוימת. ע"ש.

18. שו"ת ישועות מלכו יורה דעה סימן סו

ב"ה יום עש"ק מצורע תרנ"א [=י' ניסן, שבת הגדול] לפ"ק פה קוטנא. סמוך לגאולה יעלה מעלה מעלה, כבוד הרב הגדול בוצינא קדישא מגזע תרשישים כש"ת מו"ה ישראל נר"י בקאצק [= בעמכ"ס ספר שלום ירושלים] יצ"ו...

אמנם גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למ"ע מ"מ בעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו לכבוש א"י שתהיה תחת ירושתנו לא על ביאה ריקנית של עתה וכבר המשילו האחרונים למ"ע של אכילת מצה כי עיקר המצוה היא האכילה, ולקחת החיטים לשם מצוה והלישה והאפיה אינם גמר מצוה, ומ"מ בודאי מצוה גדולה היא, ועל זה נאמר גומל לאיש חסד כמפעלו, גם על הפעולה של מצוה מקבל שכר, ונאמר אשרי תמימי דרך גם על הדרך של עושי מצוה יש בו שלימות ואין ספק שהיא מצוה גדולה כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה, ונאמר עוד אקבץ עליו לנקבציו ועיין ביבמות דף ס"ד שאין השכינה שורה פחות משתי רבבות מישראל.

ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה הן באנשים פחותי ערך הן בבינונים הן בישרים בלבבותם קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה אשרי חלקו שהוא ממזכה רבים...

ידידו הדו"ש"ת ומברכו בברכת החג הבע"ל ישראל יהושע חופ"ק קוטנא.

20. שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מח - קונ' אורחות המשפטים פרק יב

התחדשות חובת העלייה הכללית וההתנחלות בארץ עם קום המדינה

בזה אנו מגיעים למגמתנו העיקרית של מאמרנו זה: לברר ולהוכיח על פי ההלכה, שחובת העלייה לארץ-ישראל ומצוותה וההתיישבות בה לא נפגמה כלל עם קום המדינה והשגת הרבונות בחלק מסויים וניכר משטחה. להיפך: היא גדלה עוד בערכה ועל כל אחד ואחד מישראל היושב בגולה נתוסף חיוב יתר בחובת קיומה, ולהוציא מדעת הטועים המקשרים דבר מצוות העלייה עם השגת הרבונות על הארץ וחושבים מתוך כך דעה-מוטעית, שהיה זה בעיקר קודם קום המדינה כדי להרבות האוכלסייה היהודית ולהגיע לידי רוב תושבים ולזכות על ידי כך בבעלות ומכיון שכבר הגענו למטרה המבוקשת לחיות כעם עצמאי בארץ קדשנו עם ממשל עצמי, אפילו בחלק ממנה, הוקלה בהרבה חובת העלייה ומצוותה.

כי כמו שנוכיח בע"ה מצוות העלייה אינה קשורה כלל ועיקר בהשגת מטרות אחרות, אלא היא עצמאית בהחלט והיא מטרה כשלעצמה.

מצוות העלייה וההתאחדות בארץ מתחלקת לשתיים:

(א) מצווה כללית, חובה כללית על עם ישראל במרוכז לבוא ולהתנחל בארץ, להוות בה עם קדוש, שקהל הנמצא בארץ הוא הנקרא קהל הראוי לשמו.

(ב) מצווה פרטית, חובה פרטית על כל אדם מישראל באשר הוא שם לקום לעלות ציונה ולהיאחז בה.

המצווה הכללית נפסקה עם חורבן מקדשנו, גלותנו מן הארץ וניטול הכבוד מביית-חיינו עד שעת פקידה. ולא זאת אלא שהושבענו על כך, שלא לעלות בחומה, כדאיתא בכתובות ק"א, א' ונשארה איפוא רק המצוה הפרטית על כל אדם מישראל כגוף נפרד. וכך מסביר בעל פאת השלחן בה' א"י סי' א', ג': אמנם אינה מצוה כללית לכל ישראל בגלות החל הוזה, אלא מצוה על כל יחיד לדור שם.

מתוך הדברים האמורים כשלעצמם ביכלתנו כבר לעמוד על המבחן לכפילות חובת העלייה ומצוותה מאז קום המדינה.

יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה והוא אומר להם והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם.

הרי בפירוש, שהחוב בזה כפול. ראשית, שלא נעזבה ביד זולתנו מן האומות. ושנית, שגם אחר שנקיים זאת מוטל עלינו חוב נוסף, שלא נעזבנה שוממה, אלא נאחז בה.

וכך ממשיך הרמב"ן בהמשך דבריו להוסיף לבאר דבר זה בשפה ברורה, שאינה משתמעת לתרי אנפי: וכן אם ברחו האומות מפנינו והלכו להם וכו' נצטוונו אנו לבוא בארץ ולכבוש הערים ולהושיב בה שבטנו, וכן אחרי הכריתנו העם אם רצו שבטנו לעזבה ולכבוש להם ארץ שנער או ארץ אשר זולתן מן המקומות אינן ראין שנצטוונו בכיבושה ובישיבתה.

הרי דברים מפורשים...

חוב מכופל על היחיד העלייה והתיישבות מאז קום המדינה

מבחינה זאת של המצוה הכללית חל חוב יתר למצוות עלייה והתיישבות מאחר קום המדינה גם על כל יחיד ויחיד מִישראל הנמצא בגולה והוא מתחלק לשנים, היינו:

(א) חוב עצמו פרטי. (ב) חוב עצמי כללי - וזה בהיותו מצווה להיאחז בארץ כדי לחזק בכך המעמד הכללי של חובת האחיזה וההתיישבות שלא תחזור ותשקע חלילה בזמן מן הזמנים ובאיזו דרך שהיא בידי זרים.

וחילי ידידי מדברי שו"ת ריב"ש (סי' ק"א), שמסביר בהמשך דברי תשובתו, שישב ארץ ישראל אינו מצווה לשעתה, אלא מצווה מתקיימת לעולם היא ומצווה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה בידי טמאים ואין למדין ממנה לשאר מצוות.

וכן חוזר הריב"ש להסביר זאת גם בסי' שפ"ז.

הרי שגדולה וחזקה מצוות יישוב הארץ על כל יחיד לא רק מבחינת החוב העצמי, אלא גם בהיות כוללת גם חוב-ערבתי, שכל אחד מישראל מחוייב לדאוג לתועלת הכלל הישראלי, שבהתיישבותו הוא מביא תועלת בכך לכל ישראל בנתינת יד מסייעת, שלא תשקע הארץ בידי זרים, וגם בחיוביות, בהחייאתה ובהפראתה.

ואם כך הדבר בכל התקופות, גם בזמן שהיינו עוד רחוקים מלהוות עם-בארצו, על אחת כמה שגדול ומכופל חוב זה על כל יחיד ויחיד לעלות ולהתיישב בארץ לא רק מבחינת החוב הפרטי בלבד, אלא גם מבחינת חובו וערבותו הכללית, לדאוג לתועלת האומה והמדינה בתהליך יצירתה, שיפוצה וקוממיותה כאומה חזקה בארץ קדשה ולעודדה ולאמצה לפרות לרבות, להתרחב ולהתפשט, בכל השטחים ובכל המובנים ככל אשר ברכנו ד'.

כי הרי עניין השבועה שלא יעלו בחומה, פירושה: שלא יעלו יחד ביד חזקה ובפירוש רש"י בכתובות שם /דף ק"א/. ואם כן לא היה זה אלא קודם שפקוד פוקדנו בפקידה הגדולה, שאז עלייה כללית גדולה היתה יכולה להתפרש בפני המושלים ההמונים עלינו כעין עלייה בחומה ביד חזקה, וכמו שבאמת היינו מוגבלים בחוקי-חנק, וזכורים לנו עוד יפה המאורעות הטראגיים שאירעו בימי המאנדאט לאודים-מוצלים כשהיה דומה לממונים שעולים בחומה, אבל מאז פקד אותנו ד' לטובה ליתן לנו שם ושארית בארץ קדשו, להיות אדונים בה, ונתן בלב אומות העולם המאוחדות, כלכורש בשעתו, להשיב לנו הגזילה בחלק מארצנו ושערי הארץ נפתחו לרווחה יום ולילה ולא יסגרו לפני כל יהודי בלא כל הגבלה ובלא שום צמצום וכולם מתקבלים בזרועות פתוחות ובשמחה נפשית, אם כן הרי לא חל ממילא יותר על עלייה כללית דבר-השבועה, שלא יעלו בחומה ופג תקפה, כיון שזה כבר לא מתפרש בעיני שום אחד כעלייה בחומה. להיפך: רוב העמים שבידם כוח ההכרעה הבין לאומית מביטים בעין טובה על כך-ותהא זאת מכמה בחינות ונימוקים משלהם שאין לפרשם-ורואים את הדבר כטבעי, כבנים השבים אל חיק מלדתם.

ואם כן נתחדשה במצוות העלייה גם החוב הכללי על כל בית ישראל ועל כל קיבוץ יהודי הנמצא אי שם בתפוצות לקום במרוכז ולבוא ולהתנחל בארץ חמדתנו.

חובת העלייה וההתיישבות אינה מותנית בהשגת רבונות בארץ

ישנם החושבים שמכיון שהחלק שבידינו כבר נכבש, הוצא מיד העכו"ם והוא ברשותנו הבלעדית, אין יותר חוב לעלות ולהתיישב בו, כיון שבין כך הוא כבר תחת רגלינו.

אבל טעות גדולה בידם, כי מצות העלייה כדי להיאחז בארץ אין לה מגע כלל למצות הכיבוש והן שתי מצוות נפרדות, וכשם שנצטוונו בתורה על הכיבוש, כך נצטוונו במיוחד גם על ההתיישבות, ככתוב בפ' מסעי "והורשתם את הארץ וישבתם בה" וגו', כלומר: בתחילה באה מצוות והורשתם לגרש את הגוי אשר לפנינו ולא לעזוב הארץ בידו ואחר כך באה מצוות וישבתם, לא להשאירה שוממה, אלא לבוא ולהתיישב בה בכל פנה וזווית, שלא תשאר שום חלקה אכלה ושוממה מאין יושב, וכפירוש הרמב"ן על התורה שם: דזו מצות עשה יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה', ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשר זולתן ולהתיישב שם יעברו על מצות ה'.

וכוונת הרמב"ן בזה, שלא ימאסו בנחלת ד' וללכת להתיישב בארץ אחרת גם אפילו אחר שהארץ כבר תכבש לפניהם, כי עצם קביעת הישיבה במקום אחר נקרא מאיסה בנחלת ד'. וכך באו הדברים מפורשים ביתר ביאור ברמב"ן במניין העשין שלו עשה ד', שכותב: שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל